

JÁNOSKA ANTAL

A magyar kártya története, ikonográfiája, készítői*

Kártyatörténeti tanulmányok címmel indítom útjára azt a sorozatot, melynek szándéka Magyarország játékkártyáinak és kártyajátékainak tudományos szintű vizsgálata és ismertetése. Az elődök – Zolnay Vilmos, Csatkay Endre, Nagy Lajos, Kolb Jenő, Zsoldos Benő és mások – inkább csak meséltek a kártyák világáról, és bár számtalan adalékkal szolgáltak a kártyatörténeti kutatásokhoz, a téma teljes körű feltárására nem vállalkoztak. A játékkártyák közelmúltban újra felfedezett ipar- és szépművészeti értékei, kiállítások sora, a londoni székhelyű Nemzetközi Játékkártya Társaság 1996-ban Kecskeméten megrendezett konferenciája és a játékkártyák történetével foglalkozó publikációk jelezték, hogy ideje „rendet” tenni a kártyák körül, hiszen számtalan tévhit, hamis adat kering nemcsak a köztudatban, hanem szakmai körökben is. Másfél évtizedes munkával felderítve a hazai és külföldi köz- és magán-gyűjtemények magyar vonatkozású tárgyi és írott emlékeit, a „rendcsinálás” első fejezeteként a „magyar” kártya történetével, ikonográfiájával és készítőivel teljes körűen foglalkozó tanulmányt adunk az érdeklődő kezébe. Közép-Európa – hozzávetőlegesen a korabeli Osztrák-Magyar Monarchia – területének napjainkban is népszerű játékeszköze a „magyar” kártya, vagy amint a szakirodalom meghatározásai nevezik, a *Tell-kártya*. Ez a német sorozatjelű, regionális képtípus a 19. század közepétől honosodott meg és szorította ki elődjét, a *soproni-képet*. Hazai cseményekre összpontosítva figyelmünket készítettük el az *„adatlapot”*, hiszen másfél évszázadon át elsősorban itt gyártották és használták több tucatnyi társas szórakozás eszközeként. Tanulmányunkban nem vállalkozunk a keletkezéssel és ábrázolással kapcsolatos újabb hipotézisek megalkotására; ismereteink összefoglalására törekedtünk a témával szívesen foglalkozók tájékoztatására.

A *Kártyatörténeti tanulmányok* tervezett további témái:

- Régi magyar játékkártyák: a soproni-kép – soproni és kőszegi kártyafestők;
- Magyarország története játékkártyákon;
- Az Első Magyar Kártyagyár Részvénytársulat 1868-1896;
- Város- és tájképek a magyarországi játékkártyákon;
- Kártyázó magyarok.

A Tell Vilmos Magyarországon

Friedrich Schiller (1759-1805) 1803-1804-ben írta *Tell Vilmos* című drámáját. Februárban fejezte be a munkát, a bemutatóra márciusban Weimarban került sor. Politikai okok miatt az ötödik felvonást akkor nem adták elő. A premiért egy hónappal később Berlinben ismételték meg, és a dráma 1804-ben Stuttgartban könyv alakban is megjelent. A bécsi közönség csak 1810-ben láthatta a darabot az „An der Wienben”.¹ A Tell Vilmos magyarországi története igen rövid. Talán az 1827. évi újabb bécsi bemutató irányította a magyar színházi élet figyelmét Schiller drámájára. Mindenesetre feljegyezték, hogy Kolozsváron ebben az esztendőben adtak elő Tell Vilmos címmel egy énekes darabot, melynek cselekménye

* A szerző háláját fejezi ki mindazoknak, akik kártyatörténeti kutatásait segítették. Értékes segítségéért külön köszönetet mond Horváth Ferencnek és Zsigri Gyulának. Továbbá szívesen látja az újabb információkat és észrevételeket, melyek teljesebbé tehetik ismereteinket a „magyar” kártyáról.

¹ Wilhelm Tell. Franklin Társulat, Budapest, 1911. Kiadta és magyarázta: Heinrich Gusztáv.

a drámára épülhetett. Nagybányán 1833-ban Mátéfy József fordításában feltehetően már a Schiller-művet adták elő. A pesti Nemzeti Színházban 1848-ban játszották, majd új szereposztással 1849-ben is színre került. Közel száz esztendőös szünet után 1940-ben ismét a Nemzeti Színház tűzte műsorára.² A Tell Vilmos csak 1869-ben, röviddel a kiegyezést követően kerülhetett magyar nyelven könyv alakban az olvasók kezébe.³

*A Tell Vilmos szereposztása*⁴ A kártyaképeken is ábrázolt személyeket *-gal jelöltük meg.

Hermann Gessler, Schwyz és Uri birodalmi helytartója*

Werner von Attinghausen, zászlósúr

Ulrik von Rudenz, Attinghausen unokaöccse*

Schwyziek:

Werner Stauffacher*

Kunz von Gersau

Konrad Hunn

Jenni, halászfű

Itel Reding*

Seppi, pásztorfiú

Hans auf der Maur

Gertrud, Stauffacher felesége

Jörg im Hofe

Hedvig, Tell Vilmos hitvese

Ulrik, a kovács

Berta von Bruneck, gazdag örököső

Jost von Weiler

Armgarde

Uribeliek:

Fürst Walter, Tell Vilmos apósa*

Mechthild

Tell Vilmos*

Elsbeth

Rösselmann, a plébános

Hildegard

Petermann, a sekrestyés

Walter, Tell Vilmos fia

Kuoni, a pásztor*

Vilmos, Tell Vilmos fia

Werni, a vadász

Fricshart, zsoldos katona

Ruodi, a halász

Leuthold, zsoldos katona

Unterwaldeniek:

Arnold von Melchtal*

Rudolf Harras, Gessler főlovásza*

Konrad Baumgarten

² Schiller válogatott művei II. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1955. (a továbbiakban: Schiller 1955.)

³ Tell Vilmos. Rudnyánszky Béla, Pest, 1869. (a továbbiakban: Rudnyánszky)

⁴ Schiller 1955.

Johannes Parracida, sváb herceg
 Meier von Sarnen
 Stüssi, császár*
 Struth von Winkelried
 Uri Bikája, kürtös
 Klaus von der Flüe
 Birodalmi követ
 Burkhart am Bühel
 Robotos ispán
 Arnold von Sewa
 Kőfaragó mester, legényei és téglahordói, kikiáltók, irgalmas barátok
 Pfeifer von Luzern
 Gessler és Landenberg lovasai, parasztok és parasztasszonyok az erdői falvakból.

A Tell Vilmost magyar nyelvre fordította a már említett Mátéfy József, továbbá Gondol Dániel, Tomor Ferenc, Palmer Kálmán, később Váradi Antal, Harsányi Zsolt és Vas István is.

Gioacchino Rossini (1792-1868) a Schiller-drámát felhasználva 1829-ben fejezte be *be Tell Vilmos* című operáját. A premiert augusztus 13-án tartották Párizsban. A zenedráma Budapesten csak 1856-ban kerülhetett színpadra a Nemzeti Színházban.⁵

Schiller drámája a Habsburg-ellenesség jelképévé vált már a 19. század elején. A mű témája a svájci szabad őskantonok – Schwyz, Uri és Unterwalden – felkelése Habsburg Albert helytartói ellen. A szereplők portréi és a dráma eseményeit idéző motívumok kerültek a „magyar” kártya lapjaira. Az új játék elsődleges használati helyévé a korabeli Osztrák-Magyar Monarchia területei váltak, azaz a mai Magyarország, Ausztria, s emellett Szlovákia, Horvátország, Szerbia, Románia és Nyugat-Ukrajna magyar- és németajkú lakosainak régiói.

A magyar kártya története

A kártyázás a negyvenes évekre a 19. századi Magyarország polgárvilágának legjelentősebb szabadidős tevékenységévé vált. Ezt jelzi a kártyakészítők számának ugrásszerű növekedése és a kártyajátzás szenvedélyéről egyre gyakrabban olvasható hírlapi- és irodalmi megemlékezések is. Ennek ellenére zavarba ejtően kevés konkrét adattal rendelkezünk a játékokra vonatkozóan. Legfeljebb nevüket ismerjük, és magyar nyelvű szabályismertetéssel csak 1883-ban találkozunk.⁶ Egyedül a whist 1824-ben megjelent leírása a kivétel.⁷ Nem sokkal jobb a helyzet a kártyajátékok eszközeivel kapcsolatban sem. A hazai- és külföldi köz- és magángyűjteményekben őrzött kártyák száma kevés, a néhány, csak nevéről ismert kártyafestő műhely termékeiről pedig nem tudunk semmit. Ami bizonyos az az, hogy a kétnyelvű Magyarország korai kártyajátékai és játékkártyái Bécsből átvett minták voltak, és elsősorban az arisztokrácia, a polgárság, katonák, diákok, céhlegények és korhelyek szórakozását szolgálták. A kártyázás csak a 19. század második felében válhatott a tömegek játékává. A korai időszak standard-képes játékeszközei német sorozatjelű *soproni-* és *magyar-képes*-, a francia sorozatjelű *bécsi-képes* kártyák és a szintén francia sorozatjelű *tarokk* kártyák voltak, ezeket készítették elsősorban. A kártyafestő műhelyek választékában azonban találunk alkalmi jelleggel kiadott ún. luxus kártyákat is. Az ilyen ritkaságok rövid ideig és alacsony példányszámban voltak forgalomban.

A *soproni-kép* – akkoriban ezt különböztették meg „magyar” kártyaként más típusoktól – a játék során egyalakossága miatt nehezen kezelhető volt. Sok időt vett el a lapok rendezge-

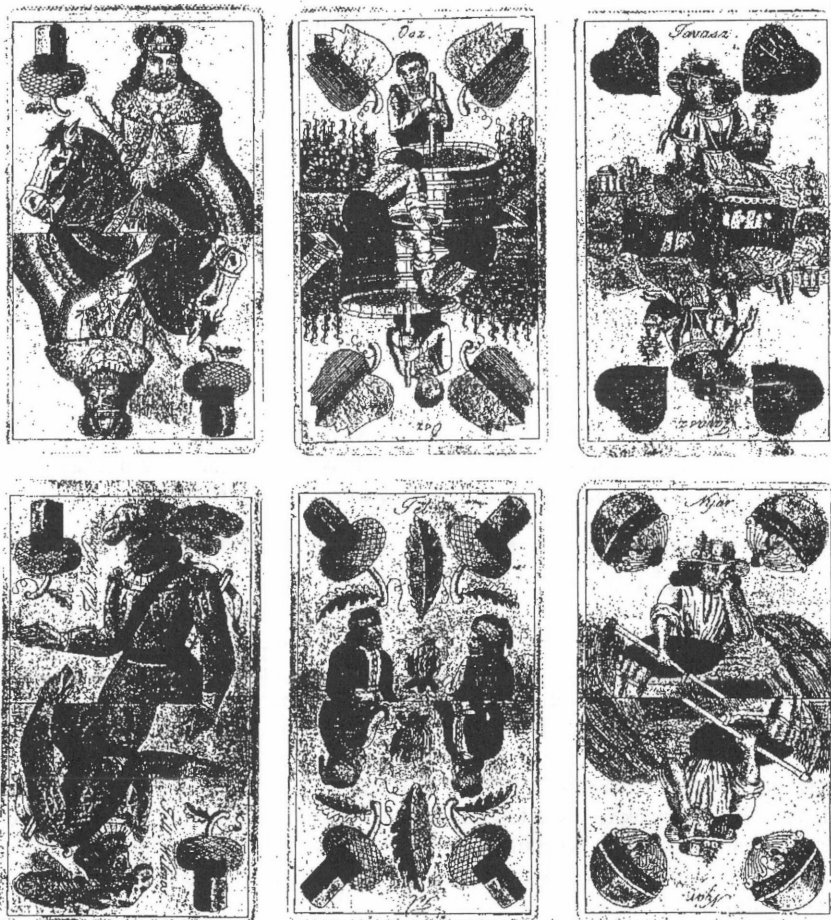
⁵ Színházi kalauz. Gondolat, Budapest, 1981. 389.

⁶ Magyar Lexikon. Wilkens és Waidl, Budapest, 1881-1883.

⁷ A Whyst, vagyis Csitt Játék. Wéber Simon Péter és Fia, „Po'son”, 1824.

tésc, forgatása. Schneider József és Chwalowsky Ödön pesti kártyafestők – az elsőségük nem dönthető el – új, tükörképes kártyával lepték meg a játékosokat. A szakirodalom – Miss Sylvia Mann, angol gyűjtő és szakíró állásfoglalása alapján – Schneider Józsefet tekinti a Tell-kártya „feltalálójának”.⁸ Emellett szólnak a kártyalapok német nyelvű felirata is. Schneider kártyájának jelzése: „Zu finden bey – Joseph Schneider in Pesth”.⁹ Schneider József 1820-ban lett pesti polgár és Kiskereszt utcai műhelyében közel három évtizedig készített játékkártyákat. Életéről tulajdonképpen semmit sem tudunk. Csupán címtári adatok és néhány kártyaemlék tudósít életéről, művészetéről. Hogy kártyalapjaira miért választotta német drámaíró Svájc történelmének eseményeit feldolgozó művének alakjait, csupán hipotézisek állnak rendelkezésre.

A Tell-kártya alsó és felső lapjain Schiller Tell Vilmosának hőseit ábrázolták tükörképesen, az ászokra pedig az évszakok allegóriáit festették. Egyik megoldás sem volt forradalmi újítás, hiszen nyugat-európai és magyarországi kártyakészítők francia- és német sorozatiellő

1. A KORAI TELL-KÁRTYA LAPJAI

(Salamon Antal, Kecskemét, 1855 körül. Szórákaténusz Játékmúzeum, Kecskemét)

⁸ Zsoldos Benő: A játékkártya és története. Gondolat, Budapest, 1980. 114. (a továbbiakban: Zsoldos)

⁹ Mann, S.: Alle Karten auf der Tisch – All Cards on the Table. DSM-Jonas, Leinfelden-Echterdingen und Marburg, 1990. 1/267.

kártyákon korábban már használtak tükörképeket, és Tell Vilmos témáját 1805-1830 között többször is feldolgozták játékkártyákon. Első alkalommal Bécsben J. H. Löschenkohl botanikai kártyáján látjuk Tell Vilmost és fiát.¹⁰ 1820-ban C. H. Zoelcke Lipcsében több Schiller-dráma szereplőjét rajzolta kártyalapokra. Az „I” jelű tarokkon Tell Vilmos, a pikk lovason Gessler szerepel.¹¹ C. L. Wüst 1830-ban német sorozatjelű „Schiller-Spiel”-jének zöld felső lapján jelenik meg Tell Vilmos alakja.¹² 1821-ben a lipcsei Industrie Comptoir tarokklapjain látjuk a dráma szereplőit. A kártya neve is „Wilhelm Tell-Tarock”.¹³

Az ász lapok évszakokat idéző allegóriái sem újdonságok. Bécsben 1832-ben Max Uffenheimer egy biedermeier kártyát adott ki. A képek metszeteit Mathias Loder készítette még 1824-ben. Az ászokon látható életképek lehettek a Tell-kártya ász lapjainál is felhasználható, hasonló rajzok forrásai.¹⁴ A pesti találmány grafikája és magyarországi újdonsága igazi siker lett. Nem tudjuk megállapítani, hogy a kártyalapokra festett Schiller-téma milyen mértékben járult hozzá ehhez a népszerűséghez. Néhány, még a közelmúltban is hangoztatott vélemény a Habsburg-ellenesség szerepét hangsúlyozta a kártya elterjedésében, ám aligha tételezhetjük fel, hogy a kártyás ember a játékasztalnál is politizálni akart, hiszen ennél fontosabb volt számára a szórakozás és a nyereség. Sokkal inkább a tükörképességnek tulajdoníthatjuk a Tell-kártya sikerét. A keverésnél, osztásnál és a lejátszásnál bárhogy is keveredtek a kártyalapok, kézbe véve és legyczószerűen kinyitva azokat, minden egyes lap hamar felismerhetővé vált. Pesten 1835 körül kezdték gyártani a Tell-kártyát, majd Kecskeméten, Debrecenben és Bécsben is megjelent a kártyagyártók választékában. A korai példányokon a lapok felírata német nyelvű. A három ismert Chwalowszky-kártya között érdekes különbségeket fedezhetünk fel. Az első magyar nyelvű feliratokat is az ő Tell-kártyáján találjuk 1845 körül. A két korábbi példányon – 1840 előtt és után – nála is német nyelven jelentek meg a lapok feliratai. A három metszetet összehasonlítva csak apró eltéréseket találunk. A kártyák jelzései:

- „Feine Schweitzer Deutsche – fabricirt von Edm: Chwalowsky – Ungergasse N: 468 in Pesth”.¹⁵
- „Feine Schweitzer Deutsche – fabricirt von Edm. Chwalowsky – Ungergasse No: 538 in Pesth”.¹⁶
- „Legfinomabb Helvet Német Kettős Kártya – Chwalowsky Ed: Gyárából Pesten – Magyar utza 538”.¹⁷

Chwalowsky Ödön 1835-ben költözött Prágából Pestre, átvette Nitsch Mihály kártyafestő műhelyét és működtette azt kb. 1850-ig.¹⁸ Utóda Giergl János lett, aki már cégjelzése mellé a Magyar utca 17. címet írta. (Tell-kártyájáról később még szólunk.) Chwalowsky a fenti jelzésű kártyáit tehát az 1835-1850 közötti időszakban készíthette. A pesti magisztrátus ugyanis 1840-ben számoztatta át a városi telkeket. 1840-ig Chwalowsky műhelyének a helyrajzi száma 468 volt, ezt követően 538.¹⁹ Az első és második kártyán német nyelvűek

¹⁰ Hoffmann, D. – Dietrich, M.: Geschichte auf Spielkarten 1789-1871. DSM, Stuttgart, 1987. 58. (a továbbiakban: Hoffmann – Dietrich)

¹¹ Hoffmann, D.: Die Welt der Spielkarten. Edition Leipzig, Leipzig, 1972, 62/a illusztráció.

¹² Bube, Dame, König. (T. Kohlmann, S. Radau, S. Schledé). Museum für Deutsche Volkskunde, Berlin, 1982. 106. (a továbbiakban: Bube, Dame, König)

¹³ Hoffmann, D. – Dietrich, M.: Tarocke mit französische Farben. DSM, Leinfelden, 1984. 68-69.

¹⁴ Witzmann, R.: Von Lebensglück und Narretey. Piatnik Edition, Wien, 1987. reprodukció.

¹⁵ BTM Kiscelli Múzeum gyűjteménye, Nr. 12.538

¹⁶ Deutsches Spielkarten Museum, Leinfelden gyűjteménye, Nr. A-1576

¹⁷ Spielkarten. Katalog des Bayerische Nationalmuseum. Deutscher Kunstverlag, München/Berlin, 1991. 150-151. (a továbbiakban: Spielkarten)

¹⁸ Jánoska A.: Card-Makers in Hungary 18-20th Century. International Playig-Card Society, London, 1992. 16.

¹⁹ Pest város topográfiai mutatója I. Budapest Főváros Levéltára kiadványa. Budapest, 1975. 52.

a feliratok – a kártyalapok nevei is. A 19. század negyvenes éveiben a magyar függetlenségi törekvések részeként vált hivatalossá a köznapi és hivatalos érintkezésben is a magyar nyelv használata. Így a harmadik kártyát helyezhetjük időben az utolsó helyre.

A Tell-kártya népszerűségének biztos jeleként értékelhetjük a dráma első magyar nyelvű kiadásának bevezetőjében leírtakat: „Hőseit nagy részt ismerik olvasóim azon kártyajátékokról, melylyel harmincegyezni, preferáncozni, ferblizni, stb. szoktak vagy láttak.”²⁰ 1870-1900 között elsősorban a pesti Első Magyar Kártyagyár Rt. és a bécsi Piatnik Nándor Kártyagyár (később Piatnik Nándor és Fiai Játékkártyagyár) gyártotta ezt a típust nagy számban és honosította meg Monarchia-szerte. Az utolsó soproni-képes kártyát Budapesten készítették 1890 körül. Múzeumi fiókokba vonulva végleg átadta helyét az utódnak.

Az új, regionális típusú Tell-kártyának korai képeiből már a 19. század második felében két változat alakult ki. A legjelentősebb grafikai és tartalmi eltérést az ász lapokon figyelhetjük meg, a számozott és alakos kártyákon az ábrázolás módjában találunk különbözőségeket. A Tell Vilmos európai népszerűségét jelzi, hogy 1848-ban Párizsban, 1859-ben Frankfurtban is került forgalomba olyan játékkártya, melyeken a Schiller-dráma hőseit ábrázolták.²¹

A „magyar” kártyává lett játékeszköz elnevezése régióként változik. A magyarok területén korábban „svájci-német”, „svájci-magyar” vagy „helvét” volt a kártya neve, a kártyacsomagolásokon is ez olvasható. Csak a 20. század elejétől kezdték a „magyar” jelzőt önállóan használni. Meg kell erősítenünk Zsoldos Benő 1980-ban leírt véleményét, miszerint a Tell-kártyát Svájcban soha nem készítették és nem is használták.²² Minden erre vonatkozó állítást tévedésként kell kezelnünk!

Hiányos ismereteink miatt nem tudunk válaszolni a felmerülő kérdésekre: miért az ábrázolt személyek kerültek az alsó és felső lapokra? Időközben miért változtattak a lapok rajzolatán? Hogyan kapcsolódtak a Tell drámához az évszakok allegóriái? Minden lehetséges választunk csupán részgazságokat is hordozó találgatás lehet. Az alkotói szándékot talán soha nem fogjuk megismerni.

A Tell-kártyák három típusát különböztethetjük meg. Az első a korai típus (Schneider, Chwalowsky, Salamon, Burján, Giergl, Walbacher), illetve „A” jelzéssel a Bécsben gyártott és „B” jelzéssel a Pesten készített típusok.

A történeti háttér megismerése után vizsgáljuk meg a Tell-kártya „adatlapját”.

Adatlap

A kártya neve: „Tell”, „négy évszak”, „magyar”, „svájci-magyar”, „helvét”, „helvét-magyar”, „snapszli”, „Schnaps”, „Doppeldeutsche”, „Neue Schweizer-Deutsche”, „Dvouhlové Hráci Karty”, „Klabrawe”

Színjele: német, azok megnevezése:

Magyar	piros	tök	zöld	makk
Német	Herz, Rot	Schellen	Laub, Grün	Eicheln
Cseh	červené	kule	zelené	žaludy
Szlovák	červň	gul'a, holba, zvon	zelen'	zalud'
Román	roșu	duba	verde	ghindă
Olasz	cupre	quadri	verde, foglia	fiori
Angol	hearts	bells	leaves	acorns

²⁰ Rudnyánszky bevezető.

²¹ Hoffmann – Dietrich 41. és 270.

²² Zsoldos 114.

A kártyalapok száma:

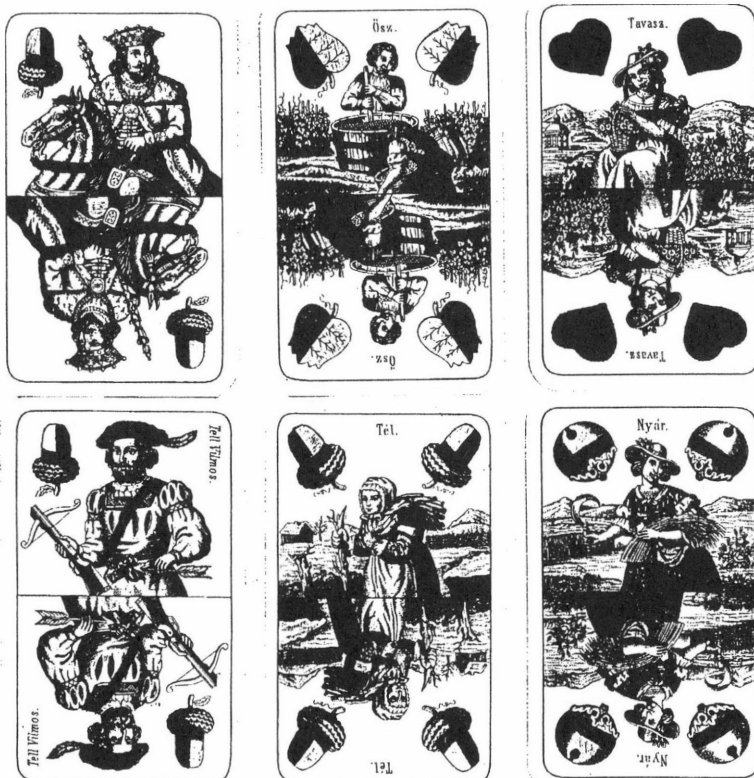
- 24, színjelenként IX, X, alsó, felső, király, ász (4 x 6 lap)
 32, színjelenként VII, VIII, IX, X, alsó, felső, király, ász (4 x 8 lap)
 33, azonos a 32 lapos kártyával + VI - „WELT” - jelzésű lap (4 x 8 + 1 lap)
 36, színjelenként VI, VII, VIII, IX, X, alsó, felső, király, ász (4 x 9 lap)

Egyes gyártmányok pótlappal egészülnek ki. Ez a kártya a játék közben megsérült vagy elveszett lapot hivatott pótolni.

A kártyalapok méretei:

1. 2,9 cm x 4,5 cm
2. 4,4 cm x 6,8 cm
3. 6,3 cm x 9,9 cm
4. 7,3 cm x 11,4 cm
5. 7,7 cm x 11,8 cm
6. 9,8 cm x 15,8 cm
7. 12,2 cm x 18,5 cm

A leírtaktól néhány mm eltérés lehetséges.

2. „A” VAGY OSZTRÁK TÍPUS
 (Ferdinand Piatnik, Wien, 1880 körül. A szerző gyűjteménye)

Az 1, 6 és 7 jelzésű méreteket többnyire reklám céllal, esetleg különleges funkciók beültetésére készítették (búvészcellék, színpadi- és televízió-műsor, stb.).

Az *ász* lapokon az évszakok allegóriái:

		piros	tök	zöld	makk
magyar	ász	tavas	nyár	ősz	tél
német	Daus	Frühling	Sommer	Herbst	Winter
cseh	cso	jaro	léto	jesen, podzin	zima
szlovák	cso, tűz	jar	leto	jeseň	zima
román	as	primôvarâ	varâ	toamnă	larna
olasz	asso	primavera	estate	autunno	inverno
angol	deuce	spring	summer	autumn	winter

A kártyaképek sarkaiban két-két nagy alakú színjel, laponként összesen négy található.

A *király* lapokon korabeli standard kártyaminták változatai: lovon ülő, a hatalom jelképeit – koronát és jogart – viselő uralkodók. A kártyaképek bal oldali, felső sarokrészén egy-egy nagy alakú színjel, laponként összesen kettő. A rajzok a korabeli bajor-képes és magyar-képes kártyákból kerülhettek a Tell-kártyára.

Az alsó, felső és király lapok nevei:

magyar	alsó	felső (filkó)	király
német	Unter	Ober	König
cseh	spadek	svršek, filek	král
szlovák	dolnik	hornik	kráľ
román	doi	trei	rege
olasz	fante	cavaliere	re
angol	Under-knave	Over-knave	King

Az *alsó* és *felső* lapokon Friedrich Schiller Tell Vilmos című drámájának szereplői és az ábrázolt személyek nevei:

	piros	tök	zöld	makk
Alsó:	Kuoni pásttor (Kuoni d. Hirt) vagy Werner Stauffacher	Reding Itel (Itell Reding)	Fürst Walter (Walter Fürst)	Harras Rudolf (Rudolf Harras)
Felső:	Gessler Hermann (Hermann Gessler)	Stüssi vadász (Stüssi d. Flurschütz) vagy Arnold v. Melchtal	Rudenz Ulrich (Ulrich Rudenz)	Tell Vilmos (Wilhelm Tell)

A kártyaképek bal oldali sarokrészén – alsókon a lapfelezőhöz közel, felsőkon a kép kereténél – egy-egy nagy alakú színjel, laponként összesen kettő. Néhány gyártó az alsó és felső kártyákon elhagyta az ábrázolt személyek neveit.

Talán magyarázat lehet a képek és nevek megváltoztatására, hogy Kuoni pásztor és Stüssi vadász mellékszereplők helyére a schwyzi felkelők vezetője, Stauffacher, illetve az unterwaldeniek vezére, Melchtal került. Az uribeli Fürst már a korai kártyákon is helyet kapott.

A számozott lapokat a sorozatjelek uralják az értékjelzésnek megfelelő számban megfestve. Az értékjelzések a kártyaképek felső szegélyénél – közepén vagy a bal felső sarokrészen – római számokkal szerepelnek. A piros és tők színjelzésű kártyákon a Schiller-dráma cseménycit, helyszíneit idéző rajzok, a zöld és makk színjelzésű lapokon várak, épületek és egyszerű tájábrázolás látható. (Az egyes gyártóknál kisebb eltérésekkel.) A kezdetektől kb. 1915-ig szokás volt a piros színjeleket egy kártyalapon belül is két különböző színárnyalattal megfesteni. Ez a jellegzetesség a századfordulótól kezdődően fokozatosan megszűnt.

VI jelzésű lapok:

Csak a Schneider-kártya töredékéből következtethetünk arra, hogy a Tell-kártya korai – esetleg első – példánya/i 36 lappal készült/ek, azaz VI jelzésű kártyákkal kezdődtek a sorozatok. Schneider játékában a piros VI-on a dráma legendás epizódja szerepel: Tell Vilmos fegyverével a Walter fia fejére helyezett almát veszi célba. A zöld VI-on látható kép címe „anya gyermekével” lehetne (Hedvig és Walter). A tők VI és a makk VI hiányzik. Az ismeretlen kártyafestő által 1845 körül készített töredékben viszont szerepel tők VI jelzésű kártya. Ezen botjára támaszkodó férfi alakját – talán Arnold von Melchtal megvakított apját – látjuk.²³ Feltehetően a készítő alkalmazkodott a korai időszakban használt motívumokhoz. Így csupán a korai Tell-kártyák makk VI jelzésű lapja marad ismeretlen számunkra.

Chwalowsky Ödön Tell-kártyájának három – már említett – példányát ismerjük. Mindhárom 32 lapból áll. Nem szerepel a sorozatokban VI jelzésű lap.

A 19. és a 20. században néhány kártyagyártó Ausztriában (például Joseph Schneider Junior) ismét 36 lappal készített Tell-kártyát. A piros VI-on a tők IX-ről ismert karóra tűzött kalapot látjuk. A kép előterében Tell rejtőzködik a helytartóra várva. A zöld VI-on tájkép, a makk VI-on ház folyóval. A tők VI a „WELI” feliratot viseli a sorozatjelekkel.

Az osztrák kártyacsomagok jellegzetes lapja lett a „WELI” felirattal jelzett kártya. A kártyalap története Tirolban gyökerezik, ahol 1855 körül – tirolai nemzeti kártyajátékokból – ismerjük ezt a feliratot, ott még „WELLI” alakban jelenik meg. A szó magyarázatának egyik lehetősége az, hogy a „WELI” az ótörök nyelvben síremléket jelent és így került a kártyalapra, a másik az, hogy sem a kártyához, sem a játékhoz nem köthető, sokkal inkább az olasz „il bello” (a szép) szóból eredeztethető.²⁴ A képen koszorúba fonva vagy más formában a német színjelek kaptak helyet. Az említett bécsi Schneider-kártyán a színjelek és a felirat látható a tők VI lapon. A „WELI” más kártyatípusoknál – salzburgi-kép, tirol-i-kép, mór-német-kép – is megtaláljuk. Feltehetően ezekből került át a Tell-kártyát kiegészítő lapként.

VII jelzésű lapok:

Piros: Színjelek. Nyílvesszővel eltalált lovas férfi. (Gessler helytartó halála.) A korai típuson a kép háttérében Tell Vilmos rejtőzködik. Ezt a motívumot a készítők a századfordulóra többnyire elhagyták, ám még századunk harmincas éveiben is találkozhattunk vele bécsi kártyagyártók termékein.

Tők: Sorozatjelek, cégjelzés és védjegy. A bécsi változatokon nyílpuska rajza is látható. Kb. 1865-től a tők VII a kártyabélyegzés helye is. A korai Tell-kártyákon Gessler hajóját látjuk, a fedélzeten katona, kinyújtott kezében kard, mellyel talán a hajóról megszökött Tell Vilmos után vág. 1865 körül ez a rajz eltűnik a tők VII lapokról. Helyére a cégjelzés és

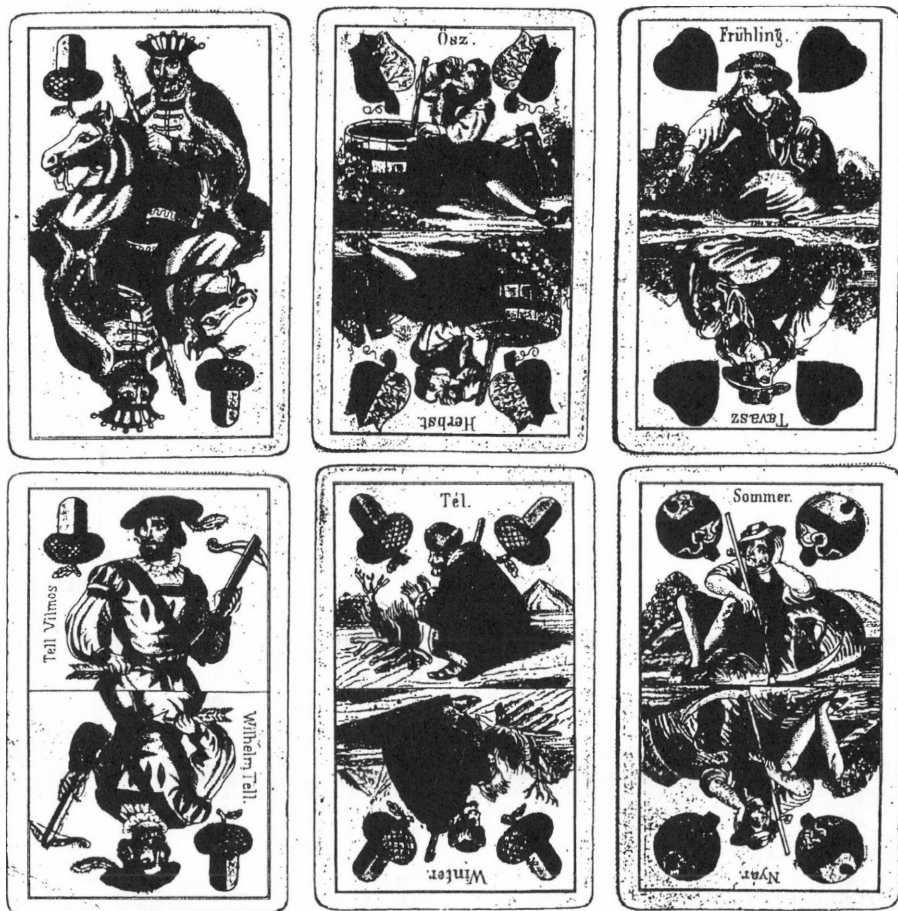
²³ Horváth Ferenc (Budapest) gyűjteménye

²⁴ Blaas, P.: Kartenspielen in Alt-Tirol. Tirol, Innsbruck, 1992. 55.

a kártyabélyegzés, az „A” típusoknál nyílpuska rajza kerül. A kártyabélyegzési kötelezettségek megszűnése után (Ausztria 1939, Magyarország 1950) cégjelzések, logók és a nyílpuska marad a kártyalapon. 1960 után nagy számban kerültek forgalomba – elsősorban Magyarországon – jelzés nélküli játékkártyák. Ezek tők VII lapján csak a sorozatjelek és a számjelzés látható, ritkán „Cikkszám”, illetve a kártya árát jelző feliratokkal. Giergl János már 1855 körül a tők VII jelzésű kártyát használta cégjelzésre.

Zöld: Színjelek. Tájkép házzal és folyóval, a háttérben dombok.

Makk: Színjelek. Tájkép házzal. A korai kártyákon a típus megnevezése és a cégjelzés volt feltüntetve a makk VII lapokon. Ezt 1865 körül szüntették meg, és a feliratok helyére egyszerű tájbrázolás került.

3. „B” VAGY MAGYAR TÍPUS

(Ludwig Giergl, Bécs, 1885 körül. A szerző gyűjteménye. A kétnyelvű feliratok különösen figyelemre méltók)

VIII jelzésű lapok:

Piros: Színjelek. Csónakban evező férfi (Tell Vilmos). A korai példányokon a csónak orránál sziklasírt is látható. A drámában Tell Vilmos hajósként kétszer is sikeresen küzd meg a Vierwaldstadi-tó viharos hullámaival. Először Arnold von Melchtalt menekíti el Gessler csatlósai elől, majd a helytartó hajóját kormányozza a viharban. A partra érést szökésre használja fel. (Lásd korábban a tők VII leírásánál.)

Tök: Színjelek. A Tell-család. Vilmos, Hedvig és Walter fiuk. A Tell-kártya minden változatán egységesen alkalmazott motívum.

Zöld: Színjelek. Erőd rajza.

Makk: Színjelek. Tájkép toronnyal és folyóval, illetve házakkal. Az egyes gyártóknál kisebb változtatásokkal.

IX jelzésű lapok:

Piros: Színjelek és vár rajza. Az egyes gyártóknál kisebb változtatásokkal.

Tök: Színjelek. Mező Altdorf mellett a karóra tűzött kalappal.

Zöld: Színjelek. 24 lapos kártyáknál a cégjelzés és a kártyabélyegzés helye.

Makk: Színjelek.

X jelzésű lapok:

Piros: Színjelek. Erődítmény rajza. Az egyes gyártóknál kisebb változtatásokkal.

Tök: Színjelek. Templom rajza, illetve házikó a hegytetőn. Chwalowsky kártyáján híd, mögötte kereszt.

Zöld: Színjelek.

Makk: Színjelek.

Alsók:

Piros: Kuoni pásztor (Kuoni d. Hirt). Jobb keze kissé előre nyújtva, baljában pásztorbot, nyakába akasztva kürt. A bécsi változatokon jobb kezét állá elé emeli, balját öve fölé helyezi. 1870 körül a bécsi kártyagyárak a „Kuoni pásztor” név helyett a „Werner Stauffacher” feliratot kezdték használni és a kártyaképen is változtattak. Az új név az „A” és „B” típus piros alsó lapjain is megjelenik. A „B” típus érdekessége, hogy az új képet átvették ugyan a magyarországi gyártók is, ám a felirat továbbra is a „Kuoni pásztor” maradt. Egyes kártyákon Stauffacher esküre emeli jobbját, másik kezében papírtekerceset tart. Giergl János kártyájában a piros alsón Reding Itel szerepel. A Kuoni pásztort a tök alsón találjuk meg.

Tök: Itel Reding (Reding Itel). Kardjára támaszkodó férfi. Több helyen „Itell” alakban feliratozva. Giergl János kártyájában a tök alsó lapra Kuoni pásztor került, Itel Reding alakját pedig a piros alsón találjuk meg.

Zöld: Fürst Walter (Walter Fürst). Jobb kezét behajlítva maga elé tartja, illetve ujjait maga előtt összefonja. Tell Vilmos apósát a kártyakészítők – kisebb eltérésektől eltekintve – hasonlóan ábrázolták. Néhány változatnál a sapka tolldíszé elmaradt.

Makk: Harras Rudolf (Rudolf Harras). Gessler helytartó főlovászá is egységesen ábrázolták a rajzolóknál. A páncélba öltözött férfi jobbát kardjára támasztja, bal kezét övéhez emeli. Több helyen „Harras Rezső” felirat jelenik meg. A Rezső keresztnévet a magyar nyelvújítók alkották meg a 19. század közepén a „Rézső”, „Résző” családnévből és a Rudolf név magyar változatának tekintették.²⁵ Így kerülhetett a makk alsó felirataként nem csak a magyar kártyagyártók termékeire körülbelül 1880-tól.

Felsők:

Piros: Gessler Hermann (H.), (Hermann Gessler). Jobb kézfejnén vadászsólyom ül. (Schiller drámájában is így jelenik meg a színen.) Több helyen „Gesler”, illetve „Herrmann” feliratot olvashatunk. Néhány változatban a sólyom elmaradt a kártyaképről.

²⁵ Ladó János: Magyar utónévkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 208.

Tök: Stüssi vadász (Stüssi d. Flurschütz) vagy Arnold v. Melchtal. Jobbjában bot, hátán íj, illetve jobbjában bot, bal karját esküre emeli. A korai kártyákon Stüssi vadász jobb kezében íjat tart. Körülbelül 1870-től bécsi kártyagyártók a „Stüssi d. Flurschütz” feliratot „Arnold v. Melchtalra” módosították, de a kártyaképen nem változtattak. Az új felirat az „A” és „B” típus tök felső lapjain is megjelenik. Több kártyán a magyaros „Stüsszi” felirat olvasható.

Zöld: Rudenz Ulrik (Ulrich Rudenz). Jobb karja előre nyújtva, balját kardjára helyezi. Több gyártónál „Rudenzi Ulrik” alakban feliratozva.

Makk: Tell Vilmos (Wilhelm Tell). Jobb kezében íj, baljában nyílvessző, illetve bal kezében íj, jobbjában nyílvessző. A korai kártyákon jobb karja előre nyújtva, balja a teste mellett, hátán íj.

Királyok:

Mind a négy király lapon korabeli kártyatípusokból átvett lovas alakok módosított rajzait látjuk. A különféle változatokon egységes az ábrázolás. Kisebbségi eltéréseket látunk az uralkodó öltözkén, koronáján és a paripán.

Ászok:

Piros: „Tavas” („Frühling”) felirattal. A réten virágokat szedgető hölgy.

Tök: „Nyár” („Sommer”) felirattal. Arató nő sarlóval és kévével, illetve kaszálás közben pihenő férfi rajza.

Zöld: „Ősz” („Herbst”) felirattal. Szüretelő férfiak, illetve szüreti kádból mustot kóstoló férfi. Az „A” típus kis módosítással megőrizte a korai kártya rajzát.

Makk: „Tél” („Winter”) felirattal. Idős asszony rőzsével a hátán. A rajz első alkalommal 1855 körül Giergl János kártyáján jelenik meg. A szakirodalomban „B” típusnak jelzett kártyák makk ászain tűznél melegedő férfi alakja, a háttérben téli táj. Körülbelül 1870-től találjuk meg ezt a grafikát a makk ász lapokon. A korai kártyákon két férfi melegszik a tábor-tűznél.

A magyar kártya egyéb jellegzetességei:

Tükörkép. A kártyalapokat megfelelően mindkét oldalon ugyanazt a képet látjuk.

Cégjelzés:

Cégjelzés a korai játékkártyákon a makk VII-en, 1865 után általában a tök VII-en található. A cég neve mellett többnyire megtaláljuk a gyártó védjegyét is. A 20. század második felében Közép-Európa-szerte nagy számban jelentek meg cégjelzés nélküli játékkártyák.

Kártyabélyegzés:

24 lapos kártyákon a zöld IX, más lapszámnál a tök VII. A kártyabélyegzések alapján a kártya készítésének ideje meghatározható. Ritkán ettől eltérő a bélyegzés helye – például Salamon Antal, Zsíros István, Walbacher Károly kártyájánál – a piros alsó. Magyarországon 1850-1949 között voltak a játékkártyák bélyegkötelesek.²⁶ Ausztriában 1762-1939 között bélyegczték a játékkártyákat.²⁷

²⁶ Kártyalexikon. Szerkesztette: Berend M. és Jánoska A. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 187-189. (a továbbiakban: Kártyalexikon)

²⁷ Reisinger, K.: Der oesterreichische Spielkarten-Steuerstempel und andere Mitteilungen. Wien, 1990.

Kártyacsomagolás:

1960 előtt jellemzően papírburkolat, ritkán kartondoboz. A csomagolásokon a gyártó általában feltüntette a kártya nevét (típusát) és gyártási számát, a lapok számát, a készítő nevét és címét. A burkolaton kör alakú nyílást hagytak a kártyabélyegzésnek. 1882-1949 között Magyarországon a hazai kereskedelmi forgalomba kerülő játékkártyák papírcsomagolását zárjeggyel kellett ellátni.²⁸ 1960 után csökkent a papírcsomagolás szerepe, helyét a cellofán vette át. 1980 után ismét növekedett a kartondoboz csomagolás gyakorisága.

A magyar kártya változatai:

Alkalmi kiadások rajzolói általában alkalmazkodtak a hagyományos képekhez, éppen ezért stílusukban sem nagyon változatosak a különböző gyártmányok rajzai. A „B” típus megőrizte a korai Tell-kártyák ász lapjainak jellegzetességeit. Az „A” típus ász lapjain jelentősebb változást tapasztalunk. Az alsó, felső és király lapokon csak két rajz és a nevek felírata változott meg. A korai kártyák alakos lapjainak motívumait a „B” típus őrizte meg.

A kártyák gyártóinak felsorolása előtt emlékezzünk meg néhány, grafikailag is érdekes Tell-kártya változatról:

- *Giergl János* 1855 körül új, festmény hatású képekkel adott ki Tell-kártyát magyar nyelvű feliratokkal.²⁹
- *Giergl István* 1860 körül „Neueste Schweizer Deutsche” néven újíttotta meg a Tell-kártyát. Az alsó, felső és király lapokon alig változtatott, az ászokon viszont új, egy alakos képeket látunk. A kártyacsomagból csak 18 lap maradt meg.³⁰ Ezek különlegessége, hogy 12 kártya metszete teljes egészében látható, és 6 lapra átlós felezéssel két kártyakép rajza került. A lapokat kártyatrükkökhöz preparálták. Kolb Jenő ugyan közli a tők ász és a piros ász képeit, azonban teljes azonosságot csak a piros ászok között fedezhetünk fel. Cégjelzés nincs a lapokon. Giergl István szerzőségére két körülmény enged következtetni: 1.) a piros VII lapon olvasható szövegtöredék „k 1 ső kiz. szab.kartya gyarabol Pesten”. Giergl István több kártyáját ismerjük hasonló felirattal. 2.) Kolb a Nemzeti Múzeumban feltehetően látta a teljes kártyacsomagot, könyvében két lap képét is közölte.³¹ E sorok írója 1985-ben már nem találta meg az 1939-ben feljegyzett tulajdonosnál.
- *Wilner József* a korai típus készítése mellett 1860 körül gyermekkártyaként, patience méretben adta ki a Tell-motívumokat. Néhány lapon megváltoztatta a kártyaképet: a számozott lapokon csak a sorozatjelek szerepelnek; az alsó, felső és ász lapok feliratai elmaradtak; az ászokon az alábbi rajzolatokat látjuk: piros: nő sarlóval; tők: nő virágfüzérrel; zöld: szüretelő nő gyermekével; makk: tűznél melegedő nő.³²
- A *Piatnik Kártyagyár* Bécsben az „A” és „B” típusokat egyaránt nagy számban készítette. Később más kártyagyártók is átvették a Piatnik képeket és napjainkig ezekkel készül a Tell-kártya. Az egyik korai Piatnik példányon „J. Sürch sc. Wien 1864” olvasható, s ez *Josef Sürch*, bécsi metsző munkája volt. 1875 körül a „B” típus jelzése „J. N.”, azaz *Josef Neumayr*. Ismereteink szerint ő rajzolta meg elsőként a „B” típus képeit.³³

²⁸ Kártyalexikon 432.

²⁹ Yale Egyetem Könyvtárának gyűjteménye. New Haven, Nr. HUN 5

³⁰ Bube, Dame, König 100.

³¹ Kolb Jenő: Régi játékkártyák. Hungária Könyvek, Budapest, 1939. 69.

³² BTM Kiscelli Múzeum gyűjteménye, Nr. 13515

³³ Spielkartenangebot XVI; MGM, München, 1991, Nr. 439 és 440.

- 1870 körül a bécsi *Josef Glanz* az „A” típust gyártotta magyar nyelvű feliratokkal.³⁴
- *Ludwig Gieryl* – talán a pesti kártyafestő leszármazottja – Bécsben nyitott kártyagyártó műhelyt. Termékei között Tell-kártya is szerepel magyar és német feliratokkal (B tip.).³⁵
- 1905 körül a bécsi *Ferdinand Piatnik und Söhne* luxus Tell-kártyát adott ki. Ezek a képek a budapesti gyárban is készültek körülbelül 1920-1940 között.³⁶
- a győri „*Szfinksz*” cég „kerti kártya” néven alumínium lapokra nyomtatott kártyacsomagot hozott forgalomba. Ezt a játékot csupán az anyaga miatt említjük meg a különlegességek között.³⁷
- *Losonci Sándor* 1949 körül Losoncon új rajzolattal adott ki Tell-kártyát.³⁸
- 1969-ben a budapesti *Játékkártyagyár és Nyomda* 100 éves fennállásának emléktárgyaként modern rajzolatú Tell-kártyát adott ki két méretben, aranyozott sarkokkal. A képeket Gönczi Gebhardt Tibor grafikusművész készítette.³⁹
- 1994-ben *Hentschel Antal*, mozgássérült művész rajzolta át a Tell-kártya képeit.⁴⁰
- 1996-ban a *Zwack* italgyár megbízásából *Schlitt Tamás* és *Jánoska Antal* készített kör alakú Tell-kártyát.⁴¹
- 1997-ben az egri *Kvíz Kft.* a magyar kártya alsó és felső lapjainak rajzait történelmi személyek portréjára, illetve pásztorok képével cserélte fel. Az ászokon megőrizték az évszakok allegóriáit.⁴² Nem újdonság ez a magyarországi kártyagyártásban, hiszen például 1875 körül Debrecenben, 1917-ben Budapesten politikusok és történelmi személyek portréját adták ki német színjelű kártyákon. Az új kártyaképeket *Ferencz Tamásné* festette.

Századunkban több grafikus is megpróbálta átrajzolni, megújítani a Tell-kártya képeit – kevés sikerrel. Valóban, szemet gyönyörködtető képsorozatok is voltak ezek között, de a kártyagyártók csak alkalmi kiadásként kezelték az újításokat. A játékos, aki nap mint nap megszokott színeket és rajzokat szorongat és gusztál, nem akarja új látványhoz szoktatni szeméit. Számára tökéletesek a „magyar” kártya képei, változtatni azokon nem is szabad.

A magyar-kártya gyártói

A hazai és külföldi köz- és magángyűjtemények „magyar” kártyáit vizsgálva megállapítható, hogy a korai példányok rajzait éppen úgy átvették egymástól a kártyakészítők, mint a 19. század második felében kialakult „A” és „B” típusokat. A nyomatokon apróbb eltérések, a figurák öltözetének változtatása jelenti a különbözőséget. Az alapmotívumok ritkán és akkor is csak egy-két kártyalapon módosulnak. A gyártás és egyben a felhasználás helye elsősorban Közép-Európa, és csak a 20. században jelenik meg – feltehetően választékbővítés szándékával – a „hazájától” távolabbi vidékek gyártmányaként. Külön érdekességgel szolgálnak az ún. tábori kártyák. Ezeket – játékeszköz hiányában – ügyesebb kezű hadifoglyok, munkaszolgálatosok készítették bármilyen, éppen rendelkezésre álló anyagra.

³⁴ Spielkarten 186.

³⁵ A szerző gyűjteménye, Nr. 201

³⁶ A szerző gyűjteménye, Nr. 207

³⁷ A szerző gyűjteménye, Nr. 278

³⁸ A szerző gyűjteménye, Nr. 301

³⁹ A szerző gyűjteménye, Nr. 20

⁴⁰ A szerző gyűjteménye, Nr. 316

⁴¹ A szerző gyűjteménye, Nr. 437

⁴² A szerző gyűjteménye, Nr. 44

A „magyar” kártyát – ismereteink szerint – az alábbi kártyafestők és kártyagyártók készítették. (A különlegességek tulajdonosait zárójelben megemlítiük.) Az országok és helynevek területi hovatartozását az aktuális állapot szerint jelöltük.

*Magyarország*⁴³

Helynév	A gyártó neve és működési ideje	Az ismert kártyacmlék tulajdonosa
Pest–Budapest	„Burian János”, kb. 1848-1872	(Keclet-Szlovákiai Történeti Múzeum, Kassa)
	„Chwalowsky Ödön”, 1835- körülbelül 1850	(Budapest Történeti Múzeum, Bajor Nemzeti Múzeum, Deutsches Spielkarten Museum)
	„Chromo” (Magyar Ált. Papíripar Rt.), 1835-1839	(Budapesti magángyűjtemény)
	„Első Magyar Kártyagyár Rt.”, 1869-1896	(Több gyűjteményben megtalálható)
	„Fortuna Játékkártyagyár”, 1879-1895	(Budapesti magángyűjtemény)
	„Giergl István”, 1852-1869 és 1876-1892	(S. Radau gyűjteménye, Berlin)
	„Giergl János”, kb.1850-1860	(Yale Egyetem Könyvtára, New Haven)
	„Játékkártyagyár és Nyomda”, 1950-1975	
	„Ofszet és Játékkártya Nyomda”, 1975-1996	
	„Ofszet Nyomda Rt.”, 1996-	
	„Onix Kft.”, 1991	
	„Optima Kártyagyár” (Hamburger és Birkholz) 1927-1931	(Több gyűjteményben megtalálható)
	„Piatnik Nándor és Fiai”, 1896-1949	(Több gyűjteményben)
	„Schill és Tempel” Schill és Társa), 1862-1869 és 1876-1885	(Klaus Reisinger, Bécs; magángyűjtemény, Brüsszel)
	„Schneider József”, kb. 1820-1850	(Klaus Reisinger, Bécs; korábban Miss Sylvia Mann, Ryc)
	„Új Budapesti Kártyagyár” (Spitzer és Társa), 1878-1899	(Budapesti magángyűjtemény, Budapest)
	„Unio Kártyagyár” (Unio Spielkartenfabrik), 1903-1909	(a cég árjegyzékében szerepel Tell-kártya)

⁴³ A szerző archívuma (hazai és külföldi köz- és magángyűjtemények műtárgyait, címtárak és levéltárak adatait, árjegyzékek, hírlapi cikkek információit összesítő dokumentum. A felsorolt esetekben – más forrás hiányában – valószínűsíti az egyes gyártók működési idejét.)

	„Vannak Kártyagyár” (Váradi Rády János), 1901-1906	(Budapesti magángyűjtemény)
	„Walbacher Károly”, kb. 1859-1867	(Budapesti Történeti Múzeum)
	„Wilner József”, 1844-1869	(Budapesti Történeti Múzeum, Budapest)
	„Zsíros István”, kb. 1850-1869	(Magángyűjtemény, Brüsszel)
Debrecen	„Debreceni Kártyagyári Részvénytársulat” (Debrecener Spielkartenfabrik A. G.), 1871-1877	(Déri Múzeum, Debrecen)
Eger	„Tamási és Komlós Kft.” kb. 1990-1994	
	„Kvíz Kft.”, 1997	
Kecskemét	„Salamon Antal”, 1855 körül	(Szórakátnusz Játékmúzeum, Kecskemét)
Kerecsend	„Tamási és Komlós Kft.”, kb. 1994-	
Losonc (Lučencec)	„Losonci Sándor”, kb. 1938-1944	

*Ausztria*⁴⁴

Bécs (Wien)	„Adametz, Franz”, kb. 1925-1950 (?)
	„Dobler, J.”, 1891-1896
	„Edelbacher”, kb. 1985 (?)
	„Giergl, Ludwig”, 1877-1898
	„Glanz, Josef”, 1849-1912
	„Intern. Spielkartenfabriks A. G. vom. Aug. Denk u. Co.”, kb. 1920-1925 (?)
	„Jaeger, Ludwig”, 1875-1893
	„Nejedly, Johann”, 1862-1896
	„Österreichische Spielkarten-Fabrik Gesellschaft”, kb. 1885-1930 (?)
	„Piatnik, Ferdinand”, kb. 1860-1883
	„Ferd. Piatnik und Söhne”, 1884-
	„Schneider, Josef, junior”, kb. 1930-1950 (?)
	„Titze und Schinkay”, 1859-1898
Trieszt	„S. Modiano”, kb. 1890-1920
Lemberg (Lvov) ⁴⁵	„Karpalit S.A.”, kb. 1895-1910
	„NIL Játékkártyagyár” („NIL” Spielkartenfabrik) kb. 1885-1895

⁴⁴ Altfahrt, W.: Wiener Kartenmacher des 19. Jhs. Berlin, 1990. Studien zur Spielkarten 3.⁴⁵ A szerző archívuma

*Csehszlovákia*⁴⁶

Prága	„Casino”, kb. 1925-1935 (?)
	„Klogner, Václav”, 19. század vége
	„Obchodny Tiskarny”, 1947- A kártyalapokról elmaradtak a személyek és évszakok nevei.
	„Piatnik F., Ritter u. Cic.” (F. Piatnik a Synové Jan Ritter a Spol), 1923 - kb. 1946
	„Jan Ritter a Spol” (Ritter Cic.), kb. 1906-1926
Bratislava (Po- zsony, Pressburg)	(„Česka Grafická Unie” Unie) kb. 1918-1945
	„Miracle”, 1925 körül
Teplitz-Schönau (Teplice)	„Brüder Willner”, kb. 1935-1940 (?)

*Németország*⁴⁷

Leinfelden	„Vereinigte Altenburger und Stralsunder Spielkarten-Fabriken AG (ASS, VASS), 1938-
Glogau	„Flemming u. Wiskott”, kb. 1935
Altenburg	„VASS”, 1935 körül
	„COEUR” Altenburger Spielkartenfabrik, 1990 körül

*Jugoszlávia*⁴⁸

	„Bonart”, kb. 1985
	„Grafika Zrenjanin”, kb. 1990

*Lengyelország*⁴⁹

Krakó (Krakow)	„Ferd. Piatnik i Synowie S. A.”, 1926-1946 (Krakowska Fabryka Kart do Gry)

*Belgium*⁵⁰

Turnhout	„Carta Mundi”, 1970-

*Olaszország*⁵¹

Tricszt	„S. D. Modiano”, 1920-

⁴⁶ A szerző archívuma⁴⁷ A szerző archívuma⁴⁸ A szerző archívuma⁴⁹ Buczek, J.: 70 Lat Krakowskiej Fabryki Kart Do Grye. Kraków, 1996. 31.⁵⁰ A szerző archívuma⁵¹ A szerző archívuma

Egyesült Államok⁵²

New York	„Dougherty, Andrew”, 1915 körül
	„Western Playing Card Co.”, 1950 körül

A magyar kártya bétköznapijai

A kártyázás műszavai és kifejezései a 18. századtól társalgási nyelvünk részeként élnek. Egyetlen kivételtől eltekintve ezek nem kötődnek kártyalapokhoz. Témánk szempontjából egyedül a tök felső lap lehet érdekes. Erről Kertész Manó, a jeles könyvtáros és nyelvész így írt: „Hogy a tökfilkó (tök felső) mért lett az ostoba ember nevezete, arra rávezet bennünket Kassai Szókönyvének ez adata: A bolond szín: Tök-filkó (Tóthossan Tök-Kolop), »bolond-szín« pedig azért, mert egy társas kártyajátékban azt mondják bolondnak, akinél a tökfelső egyedül marad.”⁵³ A Kertész által idézett mű 1833-1834-ben keletkezett.⁵⁴ Így tehát a „tök-

4. „LUXUS” TELL-KÁRTYA FESTIMÉNY HATÁSÚ LAPJAI
(Ferdinand Piatnik und Söhne, Wien, 1905 körül. A szerző gyűjteménye)

⁵² A szerző archívuma

⁵³ Kassai József: Származtató s gyökerésző magyardiák szókönyv 1-3. Pest, 1833-1834.

⁵⁴ Kertész Manó: Szokásmondások. Budapest, 1922. 43.

filkó” kifejezést a Tell-kártyát megelőző időkből is használták. Mint már említettük, a 19. század közepéig a német színjelű soproni-képes kártyákat nevezték „magyarnak”.

Egy apró adalék lehet e témakörhöz: 1994-ben Nagyváradon jelent meg *Tökfilkó* néven magyar nyelvű rejtvenyűjság.

A Tell-kártya képeit leginkább az évszakkal kapcsolatosan szokták felidézni. A Magyar Televízióban például a *Szeszélyes évszakok* című szórakoztató műsor főcíménél használják évek óta. Reklámként is inkább az ász, mint ütlap, a legerősebb, a legjobb színönimájaként jelenik meg újsághirdetéseken, nyomtatványokon, üzletek kirakatában. Az ász lapok grafikáit a népszerűsített termék rajza, montázsza egészíti ki, nem ritkán hatalmas méretű kártyalappá alakítva. Az első ilyen, általunk felderített reklámképpel 1939-ben találkozhattunk. A tűznél melegedő makk ászt használták fel a tatai brikett reklámozásánál.⁵⁵ Később – és ez már a hatvanas évek – naptárakon, dísz tárgyakon tűnnek fel a magyar kártya motívumai. Szintén ettől az időtől színesítik a hazai reklámszakmát a magyar kártya képeire épülő propagandakártyák. A Mekklor fűtőtestei nemcsak a magyar kártya lapjain, hanem a francia színjelűeken is megjelentek 1960-1965 között. A VIDEOTON reklámkártyáján (1985 körül) a klasszikus kártyamotívumok mellett a cég termékeit látjuk. 1987-ben a nyomdászatot mint szakmát népszerűsítő rövid magyarázatok is a magyar kártya lapjaira kerültek.

Használati tárgyak – csésze, pohár, hamutartó, kártyatartó dobozkák a legkülönbözőbb anyagokból, zsetontartó tálkák, gyufásdoboz, telefonkártya stb. – is készültek a magyar kártya különböző lapjaival díszítve elsősorban a 20. században. Ritkán ipari termékek is a kártyák világából nyercik fantázianeveiket (például Ász kolbász, Ász szivarkák stb.).

Különleges terület a vendéglátóipar, pontosabban a vendéglátóhelyek elnevezése. Legtöbbször a Makk Hetes névvel találkozhatunk. Pesten már az 1840-es években működött ilyen nevű intézmény. A közelmúltban e sorok írója több magyar településen találkozott a Makk Hetes nevet viselő vendéglátóhellyel: többek között Budapesten a Hármashatár-hegyre autózva, Abonyban (Pest megye) és Székesfehérváron (Fejér megye). Négy Ász nevű vendéglőben is enyhítheti éhségét és szomját a megfáradt vándor Rohod község (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) közelében. A Piros Hetes étterem Újpesten működik.

Ha szerencsejáték, akkor kártya – gondolhatták a szervezők. 1990 után több alkalommal is találkozhattunk ún. „kaporós” sorjegyeken a magyar kártya képeivel, illetve német színjelűekkel. 1997-ben indult a Magyar Televízióban a *Huszonegyes* című játéksorozat, melynek nagy méretű kártyalapjait a bécsi Piatnik Kártyagyár készítette.

Képzőművészeti alkotások, karikatúrák is szívesen törődnek a kártyások világával. Gyakran dolgozzák fel a játék izgalmát, hangulatát, a résztvevők közötti konfliktusokat. Ám ezeken a játék és a játékos áll a középpontban, és csak ritkán emelkednek ki a játék eszközei, a kártyaképek. Ezek elsősorban kisgrafikai alkotások, karikatúrák, fotomontázsok.

Érdekes színfoltja a közelmúlt „kártyás” eseményeinek, hogy Budapesten az egykori Schneider-ház helyén álló épület falára – ma Wichmann Tamás olimpiai bajnok kiskocsmája működik a Kazinczy u. 55. földszintjén – emléktáblát helyeztek el, így emlékezve a magyar kártya egyik első készítőjére. Az emléktáblát – felirata szerint – 1996-ban állította a Magyar Talon Alapítvány és a Pató Pál Párt. Az avatás alkalmából december 29-ét a „magyar kártya napjává” nevezték ki.

⁵⁵ Nagy Képcs Friss Naptár. Budapest, 1939. hátsó borító.